

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

КЊ. I СВ. 7-8

**БЕОГРАД
1950**

СА Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : Из српскохрватске синонимике	263
2. <i>М. Стевановић</i> : Транскрибовање неких македонских имена	278
3. <i>Р. Б.</i> : Азбестни, протестни итд; пијанисткиња, телефонисткиња итд.	285
4. <i>Б. Милановић</i> : Заменички облик <i>собом</i> уз гл. <i>носиши, водиши</i> и сл.	295
5. <i>В. М. Мићовић</i> : О значењу израза <i>жежено злато</i> и <i>суво злато</i>	303
6. <i>Св. Марковић</i> : О употреби личних и безличних облика гл. <i>требаши</i>	311
7. <i>Иван Појовић</i> : О изговору речи <i>жљоб</i> и <i>жљезда</i>	318
8. <i>А. Паунов</i> : Поводом наших стручних терминологија	323
9. <i>М. Лесковац</i> : „Пестип“ у једној Вуковој пословици	327
10. <i>Милка Ивић</i> : Из семантике	329
ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	331
ОДГОВОРИ РЕДАКЦИЈЕ	336
ЧИТАОЦИМА И ПРИЈАТЕЉИМА НАШЕГ ЧАСОПИСА	341

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Александар Белић, Глиша Елезовић, др Радомир
Алексић, др Михаило Стевановић, др Радосав Бошко-
вић, Бранислав Милановић и Игрутин Стевовић.

Научна Ризница

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД — 1950

ПРОТЕСТНИ, АЗБЕСТНИ ИТД; ТЕЛЕФОНИСТКИЊА,
ПИЈАНИСТКИЊА ИТД.

1

Наши граматичари прописују и бране правило по коме у нашем језику нема и не може бити групе *сшн*, по коме се та група упрошћава у *сн*. А наши новинари — који пишу *прошесшн* телеграм, *прошесшно* писмо, *прошесшна* нота, *прошесшни* митинг, *прошесшни* штрајк, *азбесшн* радник, *азбесшн* рудник, *азбесшно* предузеће — као да би хтели да покажу да то правило не вреди за савремени књижевни језик наш, да групе *сшн* данас има и може бити у књижевном језику нашем. Пита се: ко је у праву или ко је више у праву?

Лингвистички или општелингвистички гледан, проблем писања или неписања групе *сшн* у нашем језику своди се на ово начелно питање: може ли се рећи да стари гласовни клише — *с + н* од *сш + н* — претставља извесну сметњу за данашња, нова образовања од основа на *сш* помоћу суфикса који почињу сугласником *н*: да та образовања удаљава од њихових основних речи намећући им, традиционално, окрњену основу на *с*? Може ли се то рећи или не?

Друго: фактички или практично постављено, питање групе *сшн* — и њој сличне и паралелне групе *здн* — тиче се само придева, невелика броја придева, поред наведена два придева — још само ових придева: *прсшн* (прст), *касшн* (каста), *шлџдн* (жлезда). Других примера ја нисам нашао (у нашим научним публикацијама и у нашим речницима). А не тврдим да их нема, а верујем да их има још.

Стоји овај факат: посматрани у историско-лингвистичкој перспективи и посматрани као целина, као морфолошка група,

придеви на *сѣан* и *здан* у своме развиту показују тенденцију — не за „убацивањем“ сугласника *ш* и *д* онде где им историски није место, него за „избацивањем“ тих сугласника и из оних положаја гласовних где им је историски место. Ту тенденцију потврђују:

а) придеви *ласан* = *facilis* (< љстѣпъ), *шрѣйовијесан* = *somno gravis* (ако је од *trapovѣstѣпъ*), *инѣкосан* = *einzeln, einsam* (ако је од *inokostѣпъ*, као што мисле Даничић и Маретић), *пѣзан* (< *rozѣпъ*), *празан* (< *prazѣпъ*) и *грозан* = *ivifer* (< *grozѣпъ*); то јест — придеви који уместо гласовно оправданих завршетака *сѣан* и *здан* имају гласовно неоправдане завршетке *сан* и *зан* у номинативу једино мушког рода неодређеног вида; као коментар буди речено: последњи придев — *грозан*, наши граматичари и наши лексикографи окрећу на *гроздан*; Вук, који уз овај придев у Рјечнику ставља (ст.) = стајаће, даје првенство облику *грозан*, Даничић — облику *гроздан*; даље, поред *ласан* = *facilis* постоји и *ласѣан* = беспослен (Вук га наводи из Дубровника); и најзад, *позан*, канда, данас више нико и не говори тако, у неодређеном облику; и

б) номинативи *власан*, *жалосан*, *масан*, *пакосан*, *радосан*, *изврсан* итд. уместо номинатива *власѣан*, *жалосѣан*, *масѣан*, *пакосѣан*, *радосѣан*, *изврсѣан* итд.; то јест — номинативи, прво, фамилијарног, разговорног језика — у књижевном језику нашем; и једини номинативи, друго, великог броја народних говора наших; није случајно — што Вук у Рјечнику поред облица на *сѣан* наводи увек и облике на *сан*, као засебне речи, дајући, наравно, првенство облицима на *сѣан*; нити је случајно што Даничић у Основама (176 — 177) поред номинатива *бѣлесѣан* допушта и номинатив *болесан*, поред *јакосѣан* — и номинатив *јакосан*; не знам само зашто је изабрао баш та два придева и само та два придева.

Јасно је, из свега реченог, да општи развитак придева на *сѣан* и *здан* — избацивање сугласника *ш* и *д* код тих придева и из оних положаја где би они историски били на своме месту — говори против група *сѣн* и *здн*, не говори у прилог група *сѣн*, *здн*.

Рекао сам да придеви на *сѣн* и *здн* — придеви направљени од основа на *сѣ* и *зд* помоћу суфикса (*а*)н (< њпъ) — не показују у своме историском развиту тенденцију за „убацаивањем“ сугласника *ш* и *д* онде где тим сугласницима није место. То вреди у потпуности за такве придеве — с оба вида, за придеве о којима је досад била реч. То не вреди у потпуности за такве придеве — с једним видом, само с одређеним видом, за придеве о којима ће сад бити реч. За које, онда, од ових последњих придева то вреди, а за које то не вреди?

То вреди, потпуно, за све придеве из народног језика, то јест — придеве којих има у Вукову Рјечнику: *крѣснѣ* (крст), *опроснѣ* (опрост), *прѣчеснѣ* (причест), *чѣснѣ* (част) итд.

То вреди, потпуно, за све старије придеве књижевног језика, то јест — придеве којих нема у Вукову Рјечнику: *мѣснѣ* (место), *обласнѣ* (област), *идчаснѣ* (почаст), *унакрѣснѣ* (унакрст), *лиснѣ* (лист), *отпуснѣ* (отпуст) итд.

То вреди, потпуно, за све новије и нове придеве књижевног језика уколико су направљени од изведених речи: *свѣтлоснѣ* (светлост), *стѣроснѣ* (старост), *вредноснѣ* (вредност), *народноснѣ* (народност), *сигурноснѣ* (сигурност) итд. Исп. и паралелне придеве направљене од основа на *ш*: *забавишни* (забавиште), *тржишни* (тржиште), *земљишни* (земљиште), *чудовишни* (чудовиште), *стѣпенишни* (степениште), *игралишни* (игралиште), *стрѣлишни* (стрелиште) итд.

То као да не вреди за неке новије придеве књижевног језика који су направљени од неизведених речи, за наведене придеве: *азбѣснѣ*, *прѣшѣснѣ*, *прѣснѣ*, *кѣснѣ*, *жлѣзднѣ*. За ове последње придеве — то као да не вреди: код њих групе *сѣн*, *здн* остају, не упрошћавају се.

Поставља се питање: има ли то неупрошћавање какве лингвистичке подлоге?

Факат је ово: групе *сѣн*, *здн* јављају се само код придева који немају неодређеног вида, који имају само одређени вид; код придева с оба вида — не јављају се никад; и друго, групе *сѣн*, *здн* јављају се само код придева направљених од неизведених речи; код придева направљених од

изведених речи — не јављају се никад. Шта тај факат, у крајњој и лингвистичкој анализи, значи?

Он значи, прво, да прављење придева суфиксом (*a*)н од основа на *сш* и *зд* не иде данас у нашем језику увек и безусловно старом линијом упрошћавања група *сшн* и *здн* код тих придева; не иде нарочито, с једне стране, код придева који се праве од туђих речи (исп. *азбесшни*, *прошесшни*, *касшни*; тако би, ваљда, и од *пашта* било *пашшни*; итд); и не иде нарочито, с друге стране, код придева који се праве од неизведених речи који би без сугласника *ш* били двосмислени (исп. *пршшни* од прст: *прсни* од прси, *кашшн* од каста: *кашн* = *spät*; тако би, ваљда, и од *красша* било *крдсшн*: *кршн* од крас; итд). Не иде — не из гласовних разлога: што су групе *сшн* и *здн* постале данас лакше за изговор него што су биле у XII или XIII веку, кад су се упростиле и упрошћавале у нашем језику; него из морфолошких разлога: што су те групе у одређеним категоријама — где су се, уосталом, једино и могле појавити: на саставу основа и наставака за грађење речи — постале данас језички нужне.

Он значи, друго, да је за постајање придева на *сшан* и *здан* као продуктивне, као живе категорије ипак нужен однос *сшан-сни* (*здан-зни*), с групом *сш* (*зд*) у неодређеном виду; то јест, у даљој анализи: да су облици *азбесшни*, *прошесшни*, *касшни*, *пршшни* итд. потребни — и могући — само зато што нема облика *азбесшан*, *прошесшан*, *касшан* и *пршшан*: кад би постојали ови други облици, првих не би било, они не би били могући; то јест, у још даљој анализи: да облици на *сшни* (*здни*) значе, као језичка појава, преношење носилаца живе семазиолошке везе између изведених придева и њихових основних речи — група *сш* и *зд* — из неодређеног вида у одређени вид.

Из овога се види и шта значе односи типа *радосан* — *радосни*. Они значе семазиолошко отрзање, удаљавање придева на *сшан* и *здан* од њихових основних речи — лексикализовање тих придева. Јасно је и шта су ти односи по пореклу своје. Они су, свакако, више резултат наслањања придева на *сшан* и *здан* на придеве с етимолошким *сан* и

зан (*росан-росни, бесан-бесни, грозан-грозни* итд), као што је и мислио Лескин (*Grammatik der serbo-kroatischen Sprache* 95), него резултат утицаја падежа на *си* и *зи* на номинатив на *сѣн* и *здн*, како су мислили Даничић (Основе 176—179) и Маретић (*Gramatika*² 63).

Он значи, треће, да за придеве на *ни* који се праве од неизведених речи на *сѣ* вреди један „гласовни закон“, а за придеве на *ни* који се праве од изведених речи на *сѣ* — други; да придеви који се праве од изведених речи немају никад *сѣни*, имају увек *сни*. Зашто? Зато што код њих имамо „крњење“ — не основе, дакле оног дела речи за који је везано реално значење, него суфикса, дакле оног дела речи за који је везано граматичко значење.

Само зато код њих имамо увек *сни*, само зато код њих немамо никад *сѣни*.

Као напомена. Чување, неупрошћавање групе *сѣн* особина је нарочито придева као *азбесѣни, прошесѣни*, направљених од страних речи. Ту је могао бити од значаја и филолошки моменат: факат што су ти придеви у страним језицима увек с групом *сѣ* (исп. нем. *asbest...*, енгл. *asbestine*, пољ. *azbestowy*, рус. *азбѣсѣовый* итд). Ту је сигурно био од значаја лингвистички моменат: факат, прво, што су ти придеви к њ и жевне речи, и по пореклу и по употреби, што нису прошли кроз жрвањ народних говора; и факат, друго, што су ту придеви стране речи, што ће рећи — речи с најужим кругом образовања од истог корена поред себе.

Ја сам овде хтео само да покажем лингвистичке корене јављању група *сѣн* и *здн* у нашем језику; то сам само хтео; али мислим да би се из свега што је о тим групама речено могли извући и неки практични, неки правописни закључци; могла би се, заправо, извући два таква закључка:

а) да се придеви као *азбесѣни, прошесѣни*, с туђом основном, могу писати тако, с групом *сѣн*; исп. и придеве *нафѣни, шахѣни*, са сличним групама, који се пишу само тако, с тим групама; и

б) да се од домаћих придева могу писати тако, с групама *сѣн* и *здн*, само придеви код којих сугласници *ш* и *д* имају

диференцијалну вредност: *џрџџни*, *крџџни*; према томе, уместо *жлездни* боље би било писати *жлезни*.

Као што се види, ја овде полазим од принципа да граматичка и правописна праволинијност не треба да иде, не сме ићи на штету јасноће речи, на штету значења речи; јер како год окренули, језик је, ипак, пре свега „средство за људско општење“.

2

Једна од невоља данашњег књижевног језика нашег свакако је и његова нестабилизованост у извесним категоријама; нестабилизованост — за коју не малу кривицу сноси свакако суфикс *истџ* (*истџа*); суфикс — грчког-латинског порекла, интернационалне употребе; и суфикс — који у нашем језику има два облика: *истџ* и *истџа*.

Тако је у нашем језику, у њему тај суфикс има два облика. Тако није у другим словенским језицима, у њима тај суфикс има само један облик: или облик *ista* — у западно-словенским језицима; или облик *истџ* — у источнословенским језицима и у јужнословенским језицима осим нашег језика: у бугарском, македонском и словеначком језику. Узгред да напоменем: облик *истџ* = *истџџ* има тај суфикс и у старословенском језику (исп. J. Šetka, Hrvatski kršćanski termini grčkoga porijekla 94).

Тако наш језик има извесних тешкоћа с променом именица на *истџ*, *истџа*. Тако остали словенски језици имају сређену ситуацију код тих именица. Тако се, најзад, за наш језик поставља питање — шта је боље и правилније: оставити и даље два облика поменутог суфикса или „форсирати“ један облик његов — и који?

То се питање поставља за наш језик. Али у то питање ми овај пут нећемо улазити; оставићемо га за други пут. Овај пут нас интересује нешто друго у вези с именицама на *истџ*, *истџа*. Овај пут нас интересују даља образовања од тих именица: интересују нас именице типа *комунистџкиња*, *антифашистџкиња*; интересује нас, заправо, само група *стџк* код тих именица.

Та група потсећа у свему на групу *сѣн*. Она потсећа на групу *сѣн* и по томе кад се јавља, кад се не упрошћава у нашем језику и по томе кад се не јавља, кад се упрошћава у њему. Ни она, даље, није сама, и она има поред себе сличну и паралелну групу: *шѣк*.

Да видимо, тачно, где се групе *сѣк* и *шѣк* јављају, а где се не јављају у нашем језику.

У домаћим речима — не јављају се те групе у такозваним „морфолошким положајима“, на саставу основа и наставка за грађење речи. То значи, конкретно, тих група нема:

а) код именица направљених суфиксом (*а*)*к* од основа на *сѣ* и *шѣ*, именичких и глаголских; исп.: напрстак — *најрска*, залистак — *залиска*, подлистак — *подлиска*, заљуштак — *заљушка*;

б) код хипокористика, било правих било само по преклу, од именица с основом на *сѣ*, *зд* и *шѣ*; исп.: листак — *лиска*, пластак — *џласка* (трава), плаштак — *џлашка* (трава), брестак — *бреска*, храстак — *храска*, гроздак — *гроска* итд.

У тим положајима, свакако више морфолошким него фонетичким, групе *сѣк* и *шѣк* упростиле су се давно у нашем језику, групе *сѣк* и *шѣк* не јављају се ни данас у нашем језику — у домаћим речима.

Додуше, Ристић и Кангрга у Речнику пишу, с једне стране, листак, лиска, дакле без групе *сѣк*, а с друге — напрстак, -тка, залистак, -тка, подлистак, -стка, заљуштак, -штка, пластак, -тка и гроздак, -тка (тако!), дакле с групама *сѣк* и *шѣк*. Мислим да писање група *сѣк* и *шѣк* у овим последњим примерима — писање које се покашто може срести и код писаца — нема никаква оправдања, ни лингвистичког ни правописног.

Лингвистичког оправдања такво писање нема зато што именице типа *најрсѣк*, *залисѣк* претстављају структурно, по гласовно-морфолошким моментима, устаљен и сасвим нормалан деклинациони тип у нашем језику — и без група *сѣ* (*зд*) и *шѣ* у свим падежима са сугласником *к*: *подлисѣк* — *подлиска* — *подлисци* — *подлисѣка* — *подлисцима*; код њих нема тенденције за губљењем сугласника *ѣ* и *д* у номинативу једнине, оне у свом развиту не иду путем који води њихову изједначавању у свим падежима с именицама

на *сак*, *зак* и *шак* у номинативу једнине; њима су номинатив једнине и генитив множине, с групама *сш*, *зд* и *шш*, довољни за одржавање везе с основним речима, с речима од којих су направљене или од којих се праве.

Правописног оправдања такво писање нема просто зато — што нема лингвистичког оправдања.

Од домаћих речи — у чисто гласовном положају групу *сшк* налазимо, колико је мени познато, само у једном примеру: у речи *сшклд* = стакло, коју Вук наводи из Дубровника. Ово је, дабогме, усамљен случај, али који није некарактеристичан: који показује да група *сшк* није немогућа, с гласовног гледишта, за наш језик.

Тако ствар стоји с нашим речима, с домаћим речима. Тако ствар не стоји са страним речима, с речима направљеним од туђих основа.

Конкретно постављено, питање јављања и нејављања група *сшк* и *шшк* у страним речима тиче се, прво, само групе *сшк* и тиче се, друго, само именица; тиче се, као што смо горе рекли, именица типа: *комунистшк*иња (комунист), *антифашистшк*иња (антифашист), *социјалистшк*иња (социјалист), *активистшк*иња (активист), *хокејистшк*иња (хокејист), *алпинистшк*иња (алпинист), *гимназистшк*иња (гимназист), *стипендистшк*иња (стипендист), *морфинистшк*иња (морфинист), *авантюристшк*иња (авантюрист) итд; то јест — именица женског рода направљених нашим суфиксом *киња* од именица мушког рода на *исш*.

Те и такве именице пишу се данас само тако, с групом *сшк*. Једна једина таква именица не пише се тако, са завршетком *сшк*иња, него упрошћено, са завршетком *скиња*: модискиња. Та именица раније није имала именице мушког рода поред себе; данас је има, данас поред ње стоји *модисш*.

Узгред буди речено: Ристић и Кангрга имају и овде свој правописни „манир“. Они пишу у Речнику с једне стране — *телефонистшк*иња, *социјалистшк*иња, а с друге — *пјанистшк*иња, *капиталистшк*иња. Није ми јасно зашто тако

пишу: зашто, например, прве две именице могу бити и без *ш*, а друге две — не могу.

Поставља се питање: имају ли именице типа *џијанисџкиња* лингвистичких момената којих немају именице типа *лисџак* и који би правдали писање групе *сџк* код њих?

Имају. Оне су, прво, к њ и ж е в не стране речи и за њих, према томе, вреди све оно што је речено о придевима *азбестни*, *прошестни* и што није потребно, мислим, и овде напомињати.

Друго: тачно је да се код њих група *сџк* јавља у морфолошком положају, у коме се та група код именица типа *лисџак* не јавља, упрошћава. Али ни то није без разлога. Код именица типа *лисџак* до услова за јављање групе *сџк* не долази у свим падежима; зато код њих група *сш* од основе остаје у неким падежима. Код именица типа *џијанисџкиња* до услова за јављање групе *сџк* долази у свим падежима; зато код њих — кад би пошле линијом упрошћавања групе *сџк* — група *сш* од изведене основе не би остала ни у једном падежу.

И треће: именице типа *џијанисџкиња* претстављају живу категорију образовања; образовања — која се из дана у дан множе. Именице типа *лисџак* (*заљушџак*) претстављају стару категорију образовања; образовања — која живе од традиционалних калупа, односа гласовних.

Зато је именицама прве групе потребна јасна веза с основним речима. Зато именице друге групе све више губе семазиолошку везу с основним речима.

Има још један моменат, или псеудомоменат, који би говорио у прилог писања групе *сџк* код именица типа *џијанисџкиња*: факат што би писање *комунискиња*, *социјалискиња* бацало те именице (за језичко осећање једнога дела претставника нашег језика) у област покрајинских образовања — од *комунис*, *социјалис*, како се једино говори у неким крајевима нашим (у Дубровнику, Боци и Црној Гори).

Закључак. Због свега реченог — мислим да је имао потпуно право проф. Боранић што је у послератном издању

(1947) свога Правописа (стр. 30) благословио писање *анџи-фашистџкиња*. Ја бих још само и од *модискиње*, без *џ*, направио *мџдисџкињу*, са *џ* (исп. *modystka* и *модисџка* код Пољака и Руса, иако ни једни ни други — ако је веровати речницима — немају *modysta*, *модисџ*).

Овде, код групе *сџк* у страним речима, ја полазим од принципа да у оно што је већ освештала правописна пракса а што није неправилно — не треба дирати.

Р. Б.